

nr. 2209, vr. 1^b; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 49; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, III, 208; IV, 49; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb* (Zekkâr), X, 4351; a.mlf., *Züb-detü'l-haleb* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1996, s. 331-332; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fî zikri ümerâ'i's-Sâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991, I/1, s. 267-268; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. M. Abdülkâdir Harisât v.dğr.), Ayn 2001, VI, 118, 120; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I, 131; II, 650; III, 327, 357-359, 499; IV, 27, 364, 367, 404, 581, 589; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 671, vr. 73^b-74^a; Sibt İbnü'l-Acemî, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb* (nşr. Şevki Fâlih el-Bekkûr), Halep 1417/1996, I, 342-343, 345; İbn Kutluboğa, *Tâ-cü'l-terâcim fî men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 200-201; Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne, *Nûzhetü'n-nevâzir fî Ravzi'l-menâzir*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3232, vr. 243^a-244^a; Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî, *Muhtaşarü'l-Muhtâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2479, vr. 1^b; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 272-273; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyan b. Âiş b. Muhammed – Fîrâs b. Halîl Meş'al), Amman 1425/2003, s. 246-247; a.mlf., *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm*, Süleymaniye Ktp., Yeniciami, nr. 397, vr. 9^b-10^a, 51^a, 71^a; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 187^a-188^b; Keşfü'z-zunûn, II, 1113, 1282-1284, 1619-1620, 2002; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 188-191; Brockelmann, *GAL*, I, 463; *Suppl.*, I, 289, 641; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 249.

ŞÜKRÜ ÖZEN

SERAHSÎ, Şemsüleimme

(شمس الأئمة السرخسي)

Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed
b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî
(ö. 483/1090 [?])

el-Mebsût adlı eseriyle tanınan
Hanefî fakihî.

Adı kitaplarının dîbâcelerinde yukarıda yazılan şekilde geçmektedir; genç bir çağdaşı olan Necmeddin en-Neseî, Zehebî ve onu izleyen kaynaklar da ismini böyle kaydederek. Bundan dolayı Kureşî dahil birçok klasik tabakat müellifinin ve bunlardan alarak Heffening ile (*El*, IV, 159) Calder'ın (*El*² [İng.], IX, 35-36) zikrettiği Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl şeklindeki şecere yanlışır. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin Serahsî'nin adını Hasan b. Ahmed diye vermesi de müstensih hatası olmalıdır. Serahsî ikinci Şemsüleimme unvanıyla tanınırdı; bu unvanı taşıyan ilk kişi hocası Halvânî idi. Eserlerinin sayısı bakımından şüphesiz en büyük müslüman fakihlerinden biridir. Keyfiyet yönünden İbn Kemal (*Risâle*, vr. 308^b) onu Ebû Hanîfe ve Şeybânî'den hemen sonra Hassâf, Tahâvî, Kerhî ve Halvânî ile

birlikte üçüncü sıradaki müctehidler tabakasına koymaktadır. Nisbesinin de gösterdiği gibi Serahsî bugün Türkmenistan-İran sınırında bir kasaba olan Serahs'ta veya civarında doğmuştur. Onun Türk soyundan geldiğine dair açık bir delil yoksa da Buhara'da tahsil görmüş, sonra ders vermiş olduğuna, eserlerini Özkent (Uz-cend) Hapishanesi'nde yazdığına ve hayatının son yıllarını Merginân'da (Fergana) geçirdiğine bakılırsa kendisi Karahanlılar Devleti âlimleri arasında yer almalıdır. Yazılarında yalnız Arapça'yı kullanırdı; bazı fıkıh meselelerini izah etmek için çağdaşı diğer Orta Asya fakihleri gibi arada bir Arapça terimlerin Farsça karşılıklarını vermesi İranlı olduğunu göstermez, çünkü o dönemde Farsça, şehirlerde aydınların kullandığı iki dilden biriydi. Birçok defa bulûğ çağı vb. meseleler münasebetiyle Türkler'den bahsetmiştir ki bu da onun İranlı olmaktan ziyade Türk olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağını gösterir. En eski biyografi müellifleri doğum yılını zikretmez. Nisbeten yeni olan müellifler Abdülhay el-Leknevî (*Şerhu'l-Hidâye*, Leknevî'nin mukaddimesi, I, 37) ve Fakir Muhammed Cehlemî (*Hadâ'iku'l-Hanefiyye*, s. 205) kaynak vermeden Serahsî'nin 400 (1009-10) yılında doğduğunu ve on yaşında ticaret maksadıyla Bağdat'a gitmiş olan babasına refakat ettiğini söyler. Leknevî, daha meşhur bir biyografi ansiklopedisi olan *el-Fevâ'idü'l-behiyye*'sinde onun hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye yer vermesine rağmen doğum tarihini açıkça bildirmemektedir. Bununla beraber Serahsî'nin biyografisiyle ilgili başka veriler için okuyucuyu eski yazılarına havale eder ki bu da vermiş olduğu doğum tarihini teyit ettiğini gösterir; aksi takdirde daha önce yapmış olduğu yanlış düzeltebilirdi.

Serahsî'nin ölüm tarihi için biyografik eserler umumiyetle 483 (1090-91) yılını zikreder. Bazıları "[4]90 yılına doğru" ve "500 yılına doğru" gibi daha müphem ifadeler kullanırsa da bunlar kesin olan tarihi nakzetmez. Yalnız Abdülhay el-Leknevî (*Şerhu'l-Hidâye*, Leknevî'nin mukaddimesi, I, 37-38) kaynağını belirtmeden, "Cemâziyelevvel 494'te (Mart-Nisan 1101) öldü, fakat 483 yılında öldüğü de söylenir" ifadesini kullanır. Bu ihtilâf İstanbul kütüphanelerindeki yazma eserlerine de yansımıştır ki bunların bazıları bir tarihi, diğer bazıları öteki tarihi teyit eder. Ancak biyografisini yazanlardan İbn Kutluboğa ve Kefevî'nin, "Kendisi hapishaneden çıkarıldığı zaman hayatının sonuna doğru Fergana'ya gitmiştir" demeleri 483 yılını des-

teklemektedir. Serahsî *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'inde bu mesut hadisenin 480'de (1087) vukua geldiğini ve hemen Merginân'a giderek hapishanede başlamış olduğu eserinin geri kalan kısmını burada tamamladığını söyler.

Hocası Halvânî derslerini Buhara'da veriyordu. Kaynaklara göre sonraları bu meşhur fakihin parlak bir halefi olan Serahsî uzun yıllar bu derslerde bulunmuştur. Kefevî, İtkânî'den naklen fıkıh silsilesini şu şekilde vermektedir: Abdülazîz el-Halvânî – Ebû Ali en-Neseî – İmam Muhammed b. Fazl el-Buhârî – Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb es-Sebezmûnî – Ebû Abdullah b. Ebû Hafs el-Kebîr – Ebû Hafs el-Kebîr – Muhammed b. Hasan – Ebû Hanîfe. Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'inin önsözünde Şeyhülislâm Ebû'l-Hasan es-Suğdî ile Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz'dan ders gördüğünü açıkça söylemektedir. Bu iki fakih devletler hukukunda otorite ve bu mevzuada Şeybânî tarafından yazılmış olan eser konusunda uzmandı. Suğdî'nin daha Serahsî'nin aklına gelmeden çok önce *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* adlı bir eser kaleme almış olduğu bilinmektedir. Serahsî'nin derslerinde ne kadar talebe bulunduğu belli değildir; kaynaklar en meşhur birkaç ismi kaydetmiştir: Buhara'da uzun yıllar hem dinî hem siyasi olarak önemli görevler üstlenen bir aile olan Âl-i Burhân'ın kurucusu Burhânü'l-eimme Abdülazîz b. Ömer b. Mâze, Kâdîhan'ın dedesi Mahmûd b. Abdülazîz el-Özcendî, *el-Hidâye* yazarı Merginânî'nin anne tarafından dedesi Ebû Hafs Ömer b. Habîb, Rükneddin Mes'ûd b. Hüseyin el-Küşânî, Osman b. Ali el-Bîkendî ve *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'i nakletmiş olan Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî.

Hapis Hayatı. Serahsî'nin biyografisini yazan en eski müellif olan İbn Fazlullah el-Ömerî *Mesâlikü'l-ebşâr*'ında (VI, 65-66) Serahsî'nin büyük bir kelâm âlimi, fıkıh, fıkıh usulü uzmanı ve münazara üstadı olduğunu belirtmektedir. Çağdaşları ile tartışmaları bir iz bırakmamış ve günümüze kadar gelmemişse de onun uzun yıllar hapiste kalmasının hükümetin zıddına giden hukukî-siyasî meselelerde sarılmaz düşüncelerinden başka bir sebebi bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır. Hapishanede iken kaleme aldığı, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin bir eseri üzerine yazdığı notlardan oluşan *Nûket*'in hâtimesinde bizzat kendisi hapsedilme sebebini üstü kapalı biçimde şu şekilde kaydetmektedir: "Bunlar Muhammed'in *Ziyâdâtü'z-ziyâdât*'ının ibareleri

üzerine düşününce aklıma gelenler ve onun fıkından anladıklarımıdır; nasihat amacıyla söylediğim bir söz sebebiyle hapisteyken kurtuluş ümidim kalmayınca imlâ ettim ...” (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1385, vr. 429^b; Cârullah Efendi, nr. 679, vr. 137^b). Serahsî *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*'de kendisini sultanın hapse attığını ve buna bazı zındıkların sebep olduğunu belirtmektedir. Hapishane yaşantısına ait bir biyografi kaydında (*el-Mebsût*, XII, 108) şöyle der: “Ailesinden, çocuklarından ve hatta kitaplarından uzaklaştırılmış olan kimsenin dikte ettirdiği ...” Biyografisini yazanlar bundan hapisten kurtulmasından sonra da bahsetmez. Sonraları yalnız Özkent Kalesi'nde hapsedilmesinden sebepleri hakkında hiçbir tafsilat verilmeden söz edilir. Serahsî eserlerinin hemen hepsini bu devirde kaleme almıştır. Çeşitli eserlerinin önsözleri veya hâtimelerinde, hatta bazılarının içinde Özkent Kalesi'nde hapse iken dikte ettirdiği ve nihayet buradan çıkarılınca Merginân'da yerleştiği açıkça ifade edilir (*Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, neşredenin girişi, lv. 3, 7, 9).

Heffening, Serahsî hakkındaki bir hikâyeden bahsederek şunları söylemektedir (*El*, IV, 159): “Sonra Özkent'te Karahanlı sarayına gitti. Galiba, iddete riayet etmeden âzatlı ümmüveledlerini başkaları ile evlendirmiş olan emîrin bu hareketini ulemâ arasında yalnız kendisi gayri meşrû gösterdi.” Bu hikâye tarihî bir gerçek olarak kabul edilip kaynaklara başvurulmadan tekrar edilmektedir. Gerçekte Heffening'in bildikleriyle onun elde edemediği kaynaklar bu olayın Serahsî'nin hapisten çıkarılmasından sonra meydana geldiğini, söz konusu emîrin (veya valinin) Serahsî'ye kızmak şöyle dursun onun geniş bilgisine hayran kaldığını ittifakla bildirmektedir. Ayrıca emîr başkasının bir câriyesiyle bizzat evlenmek istememişti ki Serahsî'nin aksi kanaatine güvenmiş olsun. Aksine emîr câriyelerini âzat etmeyi ve bunları zevce olarak isteyen kimselere vermeyi arzu ediyordu. Bazı yeni âlimler, onun hapse atılmasının sebebi olarak kötü ruhlu bir devlet adamı olan Ebû Nasr Ahmed b. Süleyman el-Kâsânî'yi düşünmüşlerdir. Bu zat önceleri başkadi idi, ardından vezir oldu, daha sonra hükümdar tarafından idam edildi. Kâsânî Batı Karahanlılar'ın veziriydi; 467 (1074-75) yılında veya kısa bir zaman önce Serahsî'nin hapsedildiği yer olan Doğu Karahanlılar'ın başşehri Özkent'in bu hükümdarların batı kollarının işgali altında bulunduğunu gösteren yeni veriler bulunmuştur (Federov, sy. 165 [2000], s. 2).

Şehâbeddin el-Mercânî, *Ğurfetü'l-havâ-kin*'inde (s. 27 vd.) Şemsülmülk Nasr'ın 461'de (1069) fakih İsmâil b. Ahmed es-Saffâr'ı öldürdüğünü ve Serahsî'yi hapse atanın da o olduğunu söyler ki bu rivayet doğru görünmektedir. Serahsî ancak 480 (1087) yılında hapisten çıkmıştır. Bu zamana kadar Hızır Han (1079-1080) ve Ahmed Han (1081-1089) adlı iki hükümdar tahta geçmişti. Üç hükümdar döneminde devam eden bir hapis için bir câriye ile yeniden evlenmekten daha ciddi bir sebep olmalıdır. Ancak Mercânî de bu haberin kaynağını zikretmemektedir. Heffening, Serahsî'yi hapse atan hakanın Hasan olduğunu kaydeder; aynı makalenin devamında nihayet serbest bırakılınca eserini Merginân'da Emîr Hasan'ın sarayında tamamladığını söyler. Hakan Hasan ile Emîr Hasan aynı kişi midir? Hakanın iki başşehri olduğuna göre Merginân gibi bir eyalet şehrinde değil Kâşgar veya Özkent'te bulunması gerekir. Fakat bütün bu faraziyeler bizzat Serahsî'nin Özkent Hapishanesi'nden çıkınca fakih, imam Seyfeddin İbrâhim b. İshak'ın -bazı yazmalara göre Seyfeddin Ebû İbrâhim İshak b. İsmâil- misafirperverliğinden istifade etmek için Merginân'a gittiğini ve *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*'in imlâsının geri kalan kısmını bu kişinin evinde tamamladığını belirten sözleri karşısında geçersiz kalmaktadır. Emîr Hasan'ın Merginân valisinin adı olması ve meşhur câriyeler hadisesinin bununla ilgili bulunması mümkündür.

Ömerî (*Mesâlik*, VI, 65-66) bu hususta şunları söylemektedir: “Serahsî hakkında rivayet olunur ki hapishaneden çıktığı zaman şehir valisi çocuk sahibi câriyelerini (ümmüveled) hizmetindeki erkeklerden hür olanlarla evlendirmişti. Emîr orada bulunan ulemâdan bu husustaki fikirlerini sormuş ve hepsi bunu tasvip etmiş, fakat Serahsî şöyle demişti: Bir hata işledin, zira bunların (câriyelerin kocalarının) her biri daha önce hür bir kadınla evlenmişti ve bu, hür bir zevcenin yanına bir câriyeyi kuma vermektir” (hatta Serahsî, “Bir ümmüveledin evlenmesi muteber değildir” demeliydi). Buna mukabil emîr, “O halde onları boşanım” diyerek nikâhları yeniledi, sonra da âlimlerin fikrini sordu. Hepsini, “Doğru hareket ettin” dedi; fakat Serahsî, “Hayır, bir hata işledin, zira bir ümmüveled boşanınca evlenmeden önce iddet beklenmesi gerekir; bu durumda iddeti henüz tamamlanmamış olan kadınların nikâhı bahis mevzuudur ve böyle bir nikah muteber değildir” diye itiraz etti. Bu hadisede bir hakanın söz konusu olması çok zayıf

bir ihtimaldir. Burada geçen “emîrül-beled” tabiri daha ziyade bir vali için kullanılır.

Gerçekte Batı Karahanlı Devleti'nde din-dar fakihlerden bazılarını idam ettirmiş olan hükümetle ulemâ arasında bir gerginlik gözlenmektedir; bu gerilimin sebeplerinden biri hükümetin haksız vergileri iken bir diğeri Sünnî çizginin dışına çıkılması şeklindeki suçlamalardır (Barthold, s. 332-338). Serahsî'nin çeşitli kitaplarına düştüğü notlar hapsedilme sebebinin bu türden bir suçlama olabileceğini akla getirmektedir (Schacht, 900. *Ölüm Yıldönümü*, s. 3-4). Ulemâ ile Karahanlı hakanı arasındaki gerilimin had safhaya ulaştığı bir dönemde ulemâ, Hükümdar Ahmed Han b. Hızır'a (1081-1089) karşı Selçuklu Hükümdarı Melikşah'tan yardım istemiş, o da 482 (1089) yılında Özkent içlerine kadar uzanan bir sefere çıkmıştır (*El*² [Fr.], III, 1144). Bu hadiseden kısa bir zaman önce Serahsî'nin hapisten çıkarılması acaba bu gerilimi yumuşatmak için atılmış bir adım mıydı? Kaynaklar bu konularda suskun görünmektedir; ancak her gün Serahsî'nin şikâyet ettiği (*el-Mebsût*, X, 21) yeni vergiler konmaktaydı ve Serahsî, bu haksız vergilerin ödenmesine karşı gelebilenlerin bu hareketlerini doğru bulmakta ve bunun o kimseler için daha erdemli bir davranış olduğunu belirtmektedir. Onun biyografisini yazmış olan Kefevî de (*Ketâib*, vr. 143^b) bu hususa işaret etmektedir. Vergilere karşı gelişen halk hareketinin öncüsü olarak Serahsî'nin devrin istibdadının başlıca kurbanlarından biri olması kolayca anlaşılabilir. Cehlemî “hükümdar onu tevkif edip Özkent'e ulaştırınca” diye hikâye etmektedir; bu ihtimal onun merkezî bir yerde Buhara'da tevkif edildiğini ve Özkent'e gönderildiğini gösterir.

el-Mebsût'un muhtelif kısımlarının hapishanede olmak üzere 466 (1073) ve 477 (1084) tarihlerini taşıdığını belirten Heffening bundan Serahsî'nin hapishanede on yıldan fazla kaldığı sonucunu çıkarır. Fakat bu doğru değildir; zira 466 yılı kaydı XXVII. ciltte, 477 tarihi XXX. cilttedir; yani yalnız üç cildin on bir yıl aldığı kabul edilmek durumundadır. *el-Mebsût*'un otuz cildi 110 yıl mı alacaktır? Bundan başka bir tek yazması hariç (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Fikhü'l-Haneffî, nr. 490, muhtemelen *el-Mebsût* basmasının esası) diğer bütün yazmalar (Türkiye'deki on beş yazma, bir de Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Fikhü'l-Haneffî, nr. 493; Şam, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 8295) 479 (1086) tarihini taşır. *el-Mebsût*'un üç cildi on üç yıl almışsa tamamı

130 yıl ister. Serahsî *el-Mebsût*'un imlâsından sonra daha bir yıl hapiste kalmıştır. Buna göre 466 (1073) tarihi asıl eserin başında bulunacakken herhangi bir sebeple XXVII. cildin başına konulmuştur. *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'in hâtimesinde açıkça belirtildiği üzere Serahsî 20 Rebîülevvel 480'de (25 Haziran 1087) hapisneden çıkarılmıştır. Buna göre ilimle meşguliyet açısından faydalı olan hapis hayatı on beş yıl kadar devam etmiştir. Bu başka olaylarla da teyit edilmektedir. Serahsî *el-Mebsût*'taki bir kaydında (VIII, 80) iki yıldan beri hapiste olduğunu söyler. Bu ifadede eserin dörtte birinin bahis konusu olduğunu söylemek gerekir. *el-Mebsût*'ta (XXVII, 124) 14 Rebîülevvel 466 (17 Kasım 1073), bir başka yerde (*el-Mebsût*, XXX, 287) Cemâziyelâhir 477 (Ekim 1084 veya daha önce işaret edildiği üzere başka yazmalarda 479/1086) tarihini zikreder. Serahsî *Uşûl'ü'l-fıkh*'ının önsözünde imlâyaya 479 Şevvalinin sonunda (1087 Şubat başları) başladığını söyler. Burada basma nüshasında 800 sayfa tutan bir eser söz konusudur. *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'in hâtimesi ise daha ayrıntılıdır; bazı yazmalara göre bu esere 1 Zilkade 479'da (7 Şubat 1087) başlanmıştır (fakat bu biraz gariptir; çünkü *Uşûl*'e başlanmasından yalnız bir gün sonradır; bunun tartışması için bk. Ayıntâbî Mehmed Münib, *Teysîr-ü'l-mesîr*, Hüsrev Paşa Ktp., nr. 382). Buna göre hapisten çıkışı 20 Rebîülevvel 480 (25 Haziran 1087) Cuma, hapishanenin bulunduğu yer olan Özkent'ten hareketi rebîülevvelin sonu, Merginân'a varışı 10 Rebîülâhir (11 Temmuz), imlâyı tamamlamak için yeniden başlaması 24 Rebîülâhir (29 Temmuz) ve *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'in imlâsının sonu 3 Cemâziyelevvel (6 Ağustos) Cuma'dır.

Serahsî'nin biyografisini yazanlar onun bir kuyu içine atıldığını, derslerini bu kuyu içinden verdiğini ve talebelerinin kuyunun ağzında notlarını aldıklarını söyler. Serahsî kendi hayatına dair bir ifadesinde (*el-Mebsût*, "İkâle" bahsinin sonunda, basma nüshasında yoktur, fakat yazmaların çoğunda mevcuttur) şöyle der: "Çok yorucu bir yer olan hapisneden çıkarak hürriyet ve huzurun tamamlanmasını bekleyerek ..." *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'in birtakım yazmalarında şu hâtime bulunmaktadır: "İmlâsı Özkent'te 1 Zilkade 479'da Emîr Gûn lakaplı, sabırlı ve zeki şeyhin, yani Ebû Ali Hüseyin b. Ebû'l-Kâsım'ın evinde başladı. Bu imlâ 'Emân' bahsine kadar devam etti. Sonra bize Özkent Kalesi'nde yazmamız emri verildi; bu

da 'Şürût' bahsine kadardır. Hapisten çıkarılma 20 Rebîülevvel 480'de vukua geldi." Bütün bunlara göre Serahsî'nin ilk önce kalenin bir kuyusuna atılmış olması, ardından kendisine ders verme imkânının tanınması, daha sonra da *Uşûl*'ünün önsözünde zikredilen kalenin bir zâviyesine nakledilmesi, arkasından bir üst düzey yetkilisi olan Emîr Gûn'ün evinde nezâret altında tutulması, sonra kaleye nakledilmesi ve nihayet serbest bırakılması mümkündür. Biyografisini yazanlar kendisinin Şeybânî'nin eserlerinden şerhettiklerini ezbere bildiği hususunda ısrar ederler. Serahsî muhakkak ki kütüphanesinden mahrumdu; fakat dinleyicilerin kendi hususi nüshalarını getirmeleri yasak değildi. Her iki istikamette de mesafeler aynı olduğundan dinleyiciler hocalarını duydukları gibi o da onların okuduklarını işitebilirdi. Buna göre talebelerin önce metni okumaları, sonra hocanın bunu şerhetmesi mümkündür. *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'de bazan "bir başka el yazması", "eski bir el yazması" ve "bazı yazmalar" söz konusu olmaktadır.

Serahsî'nin Gösterdiği İlmî Faaliyetin Hususiyetleri. Serahsî siyasî sebeplerle hapsedilmişti. Şu halde kendisi tarihî hadiselerin arka planındaki siyasî maksatlar hakkında derin müşahedeler serdedince buna şaşmamak gerekir. Meselâ Hz. Peygamber'in Mekke müşrikleriyle 6 (627) yılında yapmış olduğu Hudeybiye Antlaşması müslümanların aleyhine görünüyordu. Bununla beraber müslümanlar düşmanlarının sebep olduğu hiçbir felâkete mâruz kalmamışlardı. Hiçbir tarihçi veya siyer müellifi, Hz. Ömer gibi ileri gelen bir sahâbînin muhalefetine rağmen Resûl-i Ekrem'in bu tarz hareketinin ikna edici bir izahını vermemiştir. Serahsî *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*'inde (I, 201) bunu şöyle açıklar: "Peygamber bu (aleyhte) durumu kabul etmişti, çünkü bunlar o sırada müslümanların lehinde olan şartlardı. Gerçekte Mekke müşriklerle Hayberli yahudiler arasında eğer Resûlullah bu iki taraftan biri üzerine sefer edecek olursa diğer tarafın hemen harekete geçip -Mekke ile Hayber arasındaki yolun ortasında bulunan- Medine'yi işgal edeceğine dair bir terip mevcut bulunmaktaydı." Hukuk eserleri bir halkın hayatını aksettirir. Serahsî'nin devrinin iktisadî, içtimâî vb. meseleleri hakkındaki atıfları pek çoktur ve bunlar muntazam bir şekilde devşirilip incelenmeye değer. Büyük bir otorite olan Şeybânî'nin yazılarını şerhettiğinden Şeybânî'nin ileri sürdüğü kaideleri ve bunları da-

yandırdığı temelleri, bunların sebeplerini meydana çıkarmaya mecburdu. Serahsî her adımda bunları aramaya çalışırdı, nitekim kendisinin bu vazifeyi hayrete şayan derecede üstün bir başarıyla gerçekleştirdiği söylenebilir.

Eserleri. Serahsî'nin çalışmalarının büyük bir kısmı hapiste iken yazılmış veya çıktıktan sonra tamamlanmıştır. 1. *Şıfatü eş-râti's-sâ'a ve makâmâtü'l-kıyâme*. Hocası Halvânî'nin imlâ ettirdiği bu eser Serahsî tarafından tertip ve tanzim edilmiştir. Bilinen iki nüshasından (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1446/3, vr. 43^a-73^b) Paris Bibliothèque Nationale'deki (nr. Arabe 2800, Yazma, vr. 442^b-465^b) esas alınarak yayımlanmıştır (haz. Zeki Sarıtoprak, Kahire 1414/1993). 2. *el-Mebsût**. Serahsî, Özkent Hapishanesi'ndeki ilk sarsıntı geçtikten sonra yakın bir gelecekte hapisten kurtuluş imkânı göremeyince bir çalışma konusu bulma ihtiyacı duymuştur. Bizzat kendisinin söylediği gibi (*el-Mebsût*, I, 4) Şeybânî'nin şaheseri olan *el-Asl*'ı ve diğer kitaplarını özetleyen bir eser olan Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtaşarü'l-kâfi*'sini şerhetmeyi uzun zamandan beri arzu ediyordu. Şartların müsaade etmesi ve kendisini "teselli etmeye çalışan bazı dostların telkinleri" Serahsî'yi bu isteğini gerçekleştirmeye yöneltmiş, eseri Hanefî mezhebindeki fikhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma olmuştur. *el-Mebsût*, mezhebin temel görüşlerinin tesisi ve doğruluklarının ispatıyla ilgilenmeyerek diğer bütün görüşler hakkında tarafsız şekilde sistemli bir tahlil yapan büyük eserlerin ilki durumundadır. Diğer bir ifadeyle bu eserlerin meseleyi ele alışı felsefî mahiyette olup Serahsî de mezhebinde meseleleri bu yönden inceleyenlerin ilk mümessili durumundadır (Schacht, 900. *Ölüm Yıldönümü*, s. 2). *el-Mebsût* Kahire'de (1324-1331) toplamı 6335 sayfa tutan büyük boyda otuz cilt halinde basılmıştır. Halîl Muhyiddin el-Meys eserin bir indeksini hazırlamıştır (*Fehârisü'l-Mebsût*, Beyrut 1400/1980). 3. *Şerhu (Nuketü) Ziyâdâtü'z-ziyâdât* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarâbâd / Dekken 1378). Hepsî Şeybânî'nin eseri olan *ez-Ziyâdât, Ziyâdâtü'z-ziyâdât, el-Câmi'u's-şâgîr* ve *el-Câmi'u'l-kebir*'in şerhleri de Serahsî'nin mahpusluk devrinde yazılmıştır. 4. *Şerhu'l-Câmi'i's-şâgîr*. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 565). 5. *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*. Müellif, mahpusluğun son aylarında ve memleketin iç savaşlarla çal-

kalandığı bir sırada Şeybânî'nin devletler umumi hukukuna dair kitabının şerhini dikte etmeye başlamış, bunun matbu versiyonundaki 1408 sayfanın son 328 sayfasını hapisten çıkışından sonra Merginân'da ve yalnız on gün içinde tamamlamıştır. Eser, Debbâğzâde Mehmed Münib Ayıntâbî tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup İstanbul'da basılmıştır (1241/1826). Arapça aslının neşri ise bu tarihten yaklaşık bir asır sonra mümkün olmuştur (Haydarâbâd 1335-1336). Selâhaddin el-Müneccid'in tahkikli neşrine başladığı eser (I-III, Kahire 1957-1960), Abdülazîz Ahmed tarafından IV ve V. ciltleri tahkik edilerek tamamı yeniden yayımlanmıştır (Kahire 1971). Ayıntâbî çevirisini, Bursalı Mehmed Tâhir ve Bağdatlı İsmâil Paşa yanlış olarak *es-Siyerü'l-kebir*'in tercümesi diye gösterirler. Bu yanlış bilgiyi Fatîn, Mehmed Süreyyâ, Muallim Nâci ve Şemseddin Sâmî gibi müellifler de tekrarlamıştır (Okçu, s. 31-32). Ayıntâbî yazdığı mukaddimede eserin muhteva ve değeri, ayrıca Şeybânî ve Serahsî hakkında bilgi vermiştir. Bursalı Mehmed Tâhir'in kaydettiğine göre bu tercüme II. Mahmud'un emriyle alay müftüleri ve tabur imamları tarafından zâbit ve askere okutulup izah edilmekteydi (Osmanlı Müellifleri, II, 35). Ayıntâbî, *Teyssirü'l-mesîr fi Şerhi's-Siyerü'l-kebir* adlı Arapça kitabında Serahsî'nin eserindeki anlaşılması zor yerleri açıklamıştır. Esasen *es-Siyerü'l-kebir*'in hâşiyesi mahiyetinde olan bu eserin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 382 [müellif hattı]; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 535). Eser UNESCO'nun isteğiyle Muhammed Hamîdullah tarafından Fransızca'ya çevrilmiş ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmıştır (*K. es-Siyerü'l-kebir: Le grand livre de la conduite de l'état: commenté par as-Sarakhsî*, I-IV, Ankara 1989-1991). Günümüz Türkçe'sine yapılmış bir çevirisi de mevcuttur (*İslam Devletler Hukuku*, trc. M. S. Şimşek – İ. Sarıms, Konuya 2001). 6. *Uşûlû'l-fıkh (Uşûlû's-Serahsî*)*. Müellif, yine hapisnede imlâyâya başlayıp muhtemelen daha sonra tamamladığı bu önemli eseri Şeybânî'nin eserleri üzerindeki şerhlerin esaslarını açıklamak için kaleme almıştır. Eser Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından neşredilmiştir (I-II, Kahire 1372). Ayrıca Haydarâbâd (1372-1373) ve bundan ofset olmak üzere Beyrut (1393/1973) baskıları vardır. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda *el-Muharrer fi uşûlû'l-fıkh* adıyla eserin yeni bir neşrini ger-

çekleştirmiştir (Beyrut 1417/1996). Serahsî'nin bu eseri çağdaşı ve ders arkadaşı Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin *el-Uşûlû* ile birlikte Hanefî fıkıh usulünün iki klasiği olarak tarihte yerini almıştır. Daha sonra bu ilim dalında kaleme alınan hemen bütün eserler bu iki eserin genel çerçevesini ve nazariyelerini hep göz önünde bulundurmuştur.

Serahsî'nin biyografisini yazan İbn Kutluboğa onun *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*'sinin bir parçasını gördüğünü söylemektedir. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Sadrüşşehid'in Hassâf'ın eserleri üzerindeki şerhi içinde yine Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî* ve *en-Nafaḳât* adlı kitaplarının Serahsî tarafından yapılmış şerhlerinden bahisler bulmuştur. Kâtib Çelebi, "Serahsî ile Halvânî'nin eseri olan" bir *el-Fevâ'id*'den bahseder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1295). Bu Halvânî'nin Serahsî tarafından tertip ve tanzim edilmiş olan bir imlâsı olabilir. Serahsî *el-Mebsûṭ*'unda (XX, 7 vd.) eserlerinin birinden müphem bir şekilde bahseder ve "müşterek kefillerin mütenasip mesuliyetleri münasebetiyle hukukî riyâziye meselelerinin en karışığını" zikrederek şöyle der: "Bu üstatların bu hususta zikrettikleri her şeyi ben de bir eserde toplamış bulunmaktayım, fakat kitaplarımdan hiçbirini burada yanımda yoktur ..." Serahsî'nin *Şerhu Kitâbi'l-Kesb*, *Şerhu Kitâbi'l-Hayz*, *Şerhu Kitâbi'l-Hiyel* gibi çalışmalarından da söz edilmektedir; ancak bunlar onun *el-Mebsûṭ*'unun muhtelif bablarından başka bir şey değildir. *el-Câmî'u'l-kebir* şerhi de henüz bulunamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Serahsî, *el-Mebsûṭ*, I, 4; VIII, 80; X, 21; XII, 108; XX, 7 vd.; XXVII, 124; XXX, 287; a.mlf., *el-Uşûlû* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, neşredenin girişi, I, 3-8; a.mlf., *Nüketü Ziyâdâtü'z-ziyâdât* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1378, neşredenin girişi; a.mlf., *Şerhu's-Siyerü'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1958, I, 201; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 13-23, İv. 3, 7, 9; Necmeddin en-Neseffî, *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahrân 1378 hş., s. 206; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 177; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 65-66; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍiyye*, II, 467; III, 8, 78-82; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1423/2002, V, 192; İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim fi men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Dimaşk 1412/1992; İbn Kernâl, *Risâle fi Vakfi'l-evlâd ve ṭabakâli'l-müctehidîn*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 276, vr. 308b; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 55 vd.; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 143-144; *Keşfü'z-zunûn*, I, 112, 561, 568; II, 963, 1014, 1079, 1295, 1580; Ayıntâbî Mehmed Münib, *Teyssirü'l-mesîr fi Şerhi's-*

Siyerü'l-kebir, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 382; Fakîr Muhammed Cehlemî, *Ḥadâ'iku'l-Hanefiyye*, Leknev, ts., s. 205-207; G. Flügel, *Die Classen der Hanefitischen Rechtsgelehrten*, Leipzig 1862, s. 275, 301 vd., 303 vd., 305 vd., 320, 322; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 158 vd.; a.mlf., *Şerhu'l-Hidâye* (Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye* içinde, nşr. Nâim Eşref Nûr Ahmed), Karaçi 1417, Leknevî'nin mukaddimesi, I, 37-38; Mercânî, *Gurfetü'l-havâkin li-ma'rifeti'l-havâkin*, Kazan 1281, s. 27 vd.; *Osmanlı Müellifleri*, II, 35; W. Heffening, *Das Islamische Fremdenrecht*, Hannover 1925, zeyil; a.mlf., "al-Sarakhsî", *El*, IV, 159; M. Zâhid el-Kevserî, *Bulûgu'l-emânî*, Kahire 1388/1969, s. 81, 83; M. Tayyib Okçu, "Şemsu'l-E'imme es-Sarakhsî'nin 'Şarhu's-Siyari'l-Kabîr'inin Türkçe Tercemesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntâbî'nin Diğer Eserleri", 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukcusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsî Armağanı*, Ankara 1965, s. 27-42; Salih Tuğ, "Eserlerinde Raslanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", a.e., s. 43-60; Muhammed Hamîdullah, "Serahsî'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi" (trc. Salih Tuğ), a.e., s. 15-25; a.mlf., "Contribution de l'Iran a la botanique et a la science juridique", *Pensée Chi'ite*, sy. 1, Paris 1960, s. 13-18; a.mlf., "Serahsî", *İA*, X, 502-507; J. Schacht, "Notes on Sarakhsî's Life and Works", 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukcusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsî Armağanı*, s. 1-6; a.mlf., "Sur la transmission de la doctrine dans les écoles juridiques de l'Islam", *Annales de l'institut des études orientales*, X, Algier 1952, s. 399-419; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 332-338; Murteza Bedir, *Early Development of Hanafi Usul al-Fiqh (Legal Theory)* (doktora tezi, 1999), Manchester University, s. 25-28; Abdullah Yıldız, "Serahsî'nin Hadis Anlayışı ve Hadislerle Ameli", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Şanlıurfa 1998, s. 139-159; sy. 5 (1999), s. 255-298; M. Federov, "Notes on Qarakhanids and Their Coinage", *Oriental Numismatic Society Newsletter, Supplement*, sy. 165, London 2000, s. 1-52; C. E. Bosworth, "İlek-Khâns", *EP* (Fr.), III, 1144; N. Calder, "al-Sarakhsî", *EP* (İng.), IX, 35-36.

MUHAMMED HAMİDULLAH

SERASKER

(سرعسكر)

Ordu kumandanı,
Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra
Osmanlı kara ordularının
en yüksek rütbeli âmiri.

Farsça *ser* (baş) ve Arapça *asker* kelimelerinden oluşan *ser-asker* "başasker, ordu kumandanı, başkumandan" demektir. Bu terim, *sipah-sâlâr* ve *ser-leşker* unvanlarıyla eş anlamlı olarak Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde "ordu ve eyalet askeri kumandanı" anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar'da ise sefere çıkan orduya kumanda edenlere klasik dönem-